

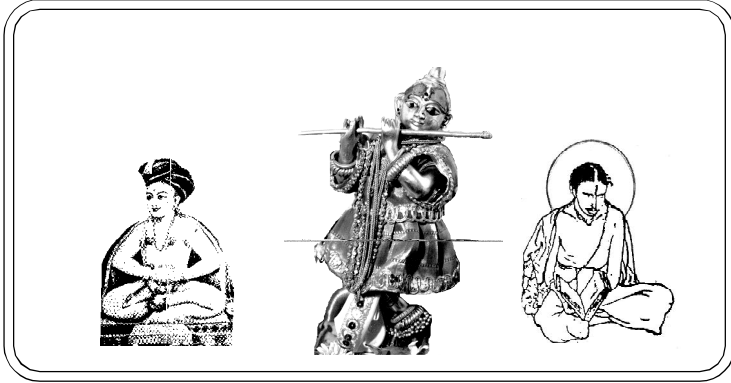
श्रीज्ञानदेवांच्या २ व श्रीगुलाबराव महाराजांच्या १० ग्रंथांचे केलेले

श्रीज्ञानदेवाचा हरिपाठ

पाठक्रम व अर्थक्रम

श्रीगुलाबरावमहाराजांनी प्रत्येक अभंगात आलेला सिद्धांत प्रतिज्ञारूपाने मांडला आहे त्या प्रतिज्ञा, तसेच हरिपाठाचा पाठक्रमाहून वेगळा असलेला अर्थक्रम आणि

श्रीबाबाजीमहाराज पंडितांनी केलेला अनुवाद या प्रकारे क्रम येथे घेतला

अनुवादक

मधुराद्वैताचार्य श्रीगुलाबरावमहाराजांचे उत्तराधिकारी
वेदान्तकेसरी श्री बाबाजीमहाराज पंडित

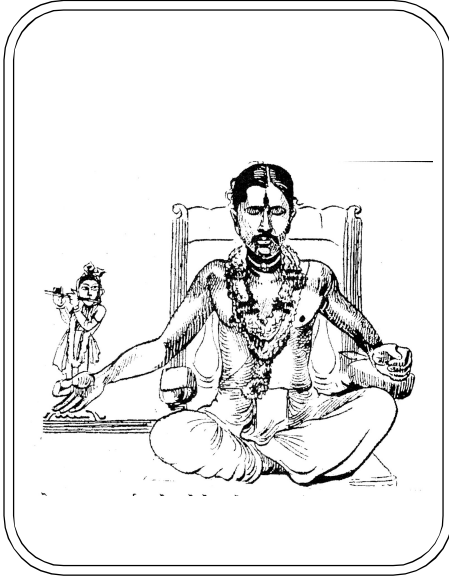
अनुक्रम

१.हरिपाठ	७
२.चांगदेवपासष्टी	२५
३.चित्तोपदेश	३८
४.भक्तिपदतीर्थांमृत	६२
५.नित्यतीर्थ	१२४
६.निगमान्तपथसंदीपक	१४२
७.पाण्डुरंग चौसष्टी	१७२
८.प्रीतिनर्तन (अपूर्ण)	१९५
९.स्वमतनिर्णयः (संस्कृत)	२६९
१०.कान्तकान्तावाक्यपुष्पम् (संस्कृत)	२९०
११.गोविंदानंदसुधा (संस्कृत)	२९६
१२.भक्तिसूत्र-अधिकरणन्यायमाला (संस्कृत)	३०८
१३.भगवद्भक्ति सौरभ (स्वतंत्र ग्रंथ उपलब्ध आहे)	+
१४.भगवद्गीता	+
१५.अमृतानुभव	+

श्रीगुलाबरावमहाराजांचे उत्तराधिकारी

श्रीबाबाजीमहाराजांचे ग्रंथ

१. आर्यधर्मोपपत्ति	(रु.५०)
२. हरिपाठ-रहस्य	(रु.६०)
३. अमृतानुभवकौमुदी	(रु.१५०)
४. ज्ञाने.गूढार्थदीपिका	(रु.३००)
५. अभंगगाथा	(रु.५०)
६. विविध लेखसंग्रह	(रु.१५०)
७. संतकथा	(रु.१५)
८. पंचदशी प्रवचने	
९. भागवत प्रवचने	
१०.भगवद्भक्ति सौरभ	(रु.६०)

*

श्रीबाबाजीमहाराज पंडित विरचित
श्रीगुलाबरावमहाराजांची
आरती

जयदेव जयदेव पांडुरंगनाथा ।
आरती ओवाळिता हरली भवचिंता ॥१०॥
अनंत काळाची जीवाशिवा तुटी ।
वारुनि उपाधी कराविशी भेटी ॥१॥
भक्तिप्रेमपिसें साकारा आला ।
साच केले एकाकी न रमते या बोला ॥२॥
भावे वंदितो मी सुकुमार पायां ।
ज्ञानेश्वरकन्ये निवारावी माया ॥३॥
जयदेव जयदेव पांडुरंगनाथा..... ॥१०॥

*

श्रीमहाराजांचे रूपवर्णन

पुण्यवृक्ष आजि फळलासे माझा ।
माय ज्ञानेशजा देखिलेली ॥
अरुणप्रभेची ओतोनिया मूस ।
रेखिले सुरस पादपद्म ॥
कर्दळीच्या स्तंभासम जानुजंघा ।
मृदुल सुरंगा शोभताती ॥
कटि पीतांबर उदरी त्रिवळी ।
कुंकुमरेखा भाळी शोभतसे ॥
सरळ नासिक सुहास्य वदन ।
माथां कृष्णवर्ण वेणी शोभे ॥
पांडुरंगनाथ सर्वांग सुंदर ।
हृदय मंदिर शोभवीतु ॥

(श्री बाबाजीमहाराज पंडितांची गाथा अभंग.५)

श्रीगुलाबराव महाराजांच्या वाङ्मयीन मूर्तीचे शिल्पकार

श्री बाबाजीमहाराज पंडित

“गुरुभक्तीची परी । सांगो गा अवधारी”

वयाच्या १९ व्या वर्षी चंद्रपूरचे नारायण पैकाजी पंडित प्रज्ञाचक्षु श्रीगुलाबराव महाराजांकडे आले. १९०५ मध्ये त्यांनी आई-वडिल घरदार शिक्षण वगैरे सर्व सोडून देऊन सद्गुरुसेवेस आरंभ केला. महाराजांचे कपडे धुणे, आंघोळीस पाणी देणे, स्वतः स्वयंपाक करून महाराजांना जेऊं घालणे वगैरे लहानमोठी सर्व प्रकारची कामे जीव ओतून केलीत. जणुं ज्ञानेश्वरीतील सद्गुरुसेवा मूर्तिमंत साकार झाली.

हरिभाऊ केवले, गंगाधर मुळे वगैरे ग्रंथलेखनिकांत ते होते. त्यांनी महाराजांची अगदि निरपेक्ष सेवा केली पण त्यांनी महाराजांना केव्हाच काहीहि मागितलं नाही. त्यांचे ते निर्व्याज आणि उत्कट प्रेम पाहून महाराजांनी उद्गार काढले -

“मी पंडिताला वश झालो आहे”

गुरुभक्तीनं ओथंबलेल्या अन्तःकरणाला आणखी काय हवं असतं? शेवटच्या वेळी तर महाराजांनी आपण होऊन आशीर्वाद दिला -

“अरे पंडित, आजवर मी तुला काही दिलं नाही.

माझे ग्रंथ वाच. तुला समजतील!”

या अमोघ शब्दांनी ‘ये हृदयीचं ते हृदयी सामावलं.’ पंडितांचं सारं जीवनच उजळून गेलं. त्या सोज्वळ प्रकाशात महाराजांच्या ग्रंथांची सर्व हस्तलिखिते सूक्तिरत्नावलीच्या रूपाने प्रकाशित झालीत अन् पंडितांच्या अखंड परिश्रमांनी महाराजांची वाङ्मयीन मूर्ती साकारली. दृष्ट लागावं असं अक्षरशिल्प मुद्रांकित होऊन सर्वाना उपलब्ध झाल !

०००

श्रीबाबाजीमहाज विरचित

श्री पांडुरंगनाथस्तव

गर्भी मीं बहुदुःख सोसुनिहि ते जन्मास जालो जहीं ।
 मोहामाजिं भुलोनियां विसरलों त्वद्गत मंत्रासही ॥
 सेवोनि विषयां सुखें रमतसे सांडोनि त्वद्भावना ।
 श्रीज्ञानेश्वरलालिते तव पदीं भावें करी वंदना ॥१॥
 त्यागोनी बडिलांस नित्य रतलों स्त्रीपुत्रवित्तामधें ।
 जाणीलें नच कीं अनर्थ कथिला भोगी तयांच्या बुधें ॥
 मानीलें सकळांस तुच्छ पुजिलें नाही कधीं सज्जना ।
 श्रीज्ञानेश्वरलालिते तव पदीं भावें करी वंदना ॥२॥
 जन्मोनी रमणीय ब्राह्मणकुळीं वेदां न अभ्यासिलें ।
 वेदोक्ता सकळा क्रिया समजुनी धर्मा न संपादिले ।
 श्रेष्ठांहीं उपदेशितां करितसें त्यांच्या सवे बलाना ।
 श्रीज्ञानेश्वरलालिते तव पदीं भावें करी वंदना ॥३॥
 तारुण्यापगमें वरिलचि जरा कंटाळती सर्वही ।
 की अंतीं यमयातना म्हणुनियां उद्वेग नोहे कहीं ।
 झालें क्षीण शरीर हें परि तशी नोहे कदा वासना ।
 श्रीज्ञानेश्वरलालिते तव पदीं भावें करी वंदना ॥४॥
 दैवें पाय तुझे दिसोनि मजला नाही कधी पूजिलें ।
 नाहीं प्रेमभरें विनीत वचनें तोषा तुम्हां दीधले ।
 आतां कोण गती कळे न पुढती होईल माझ्या मना ।
 श्रीज्ञानेश्वरलालिते तव पदीं भावें करी वंदना ॥५॥
 भोगावें याच देहीं फळहि परि तयाचें मियां मायबापा ।
 राहो वाचे तुझे वा सतत शुभ असे नाम जे वारी तापा ।
 होवो मद्गार्द-शुद्धि जळोनि सकळहि पातकें त्वद्वियोगें ।
 श्रीपांडुरंगनाथा तव पदनुति वांचोनि ना कांही मागे ॥६॥

०००

‘सुखे म्हणो येती वेद’

पाठक्रम व अर्थक्रम

वेदांचा पाठ करताना वैदिक संहितेचा पाठक्रम जसाचे तसा म्हटला जातो कारण ते मंत्र आहेत; परंतु ते वेदमंत्र समजून घेण्यासाठी आणि त्यांचा यज्ञादि कर्मात विनियोग करण्यासाठी त्यांचा अर्थक्रमानुसार अभ्यास अभिप्रेत आहे; त्यासाठी **ब्राह्मण ग्रंथ** आहेत.

मधुराद्वैताचार्य श्री गुलाबराव महाराजांचे धारणेनुसार श्री ज्ञानदेवांचा हरिपाठ हा वेदरूपच आहे. माउलीच्या मुखातून निघालेले समाधिभाषेतील आशीर्वादरूप मंत्र म्हणजे हरिपाठ !

वारकरीबंधूंनी नित्याचा नेम म्हणून करावयाचा हरिपाठ परंपरेनुसार पाठक्रमानेच करायला हवा; पण अर्थ समजून घेण्यासाठी श्रीगुलाबराव महाराजांनी सुचविलेला **अर्थक्रम** महत्वाचा आहे; आणि विशेष म्हणजे प्रत्येक अभंगात कोणता सिद्धान्त-विषय आलेला आहे ते सांगण्यासाठी श्रीगुलाबरावमहाराजांनी **“प्रतिज्ञा”** लिहिल्या आहेत. म्हणून अभ्यासूंच्या सोईसाठी प्रथम पाठक्रमानुसार अभंग नंतर प्रतिज्ञा व त्याखाली श्रीमत्सद्गुरु श्रीबाबाजी महाराज पंडितांच्या **“हरिपाठरहस्य”** ग्रंथातून सरलार्थ असा क्रम घेतला आहे.

— प्रा. देवराव भुजाडे

अमरावती

.....

श्रीज्ञानदेवाचा हरिपाठ

पाठक्रम व अर्थक्रम

श्रीगुलाबरावमहाराजांनी प्रत्येक अभंगात आलेला सिद्धांत प्रतिज्ञारूपाने मांडला आहे त्या प्रतिज्ञा, तसेच हरिपाठाचा पाठक्रमाहून वेगळा असलेला अर्थक्रम आणि श्रीबाबाजीमहाराज पंडितांनी केलेला अनुवाद या प्रकारे प्रस्तुत हरिपाठाचा क्रम येथे घेतला आहे.

॥ श्रीज्ञानेश्वरमाउलीसमर्थ ॥

॥ श्रीपांडुरंगनाथमाउलीसमर्थ ॥

१ : ९

देवाचिये द्वारी उभा क्षणभरी । तेणे मुक्ती चारी साधियेल्या ॥१॥ हरि मुखे म्हणा हरि मुखे म्हणा । पुण्याची गणना कोण करी ॥२॥ असोनी संसारी जिद्धे वेगु करी । वेदशास्त्रे उभारी बाह्या सदा ॥३॥ ज्ञानदेव म्हणे व्यासांचिया खुणे । द्वारकेचे राणे पांडवां घरी ॥४॥

प्रतिज्ञा :- नामधारकास चारी मुक्तींची प्राप्ति, नाममहिमा व भागवतप्रामाण्य.
अर्थ :- देवाच्या देवळात जो क्षणभर उभा राहील त्याला चारी मुक्ती प्राप्त होतात. मुखाने 'हरि हरि' म्हणणाऱ्या नामधारकाच्या पुण्याची गणनाच कोणी करू शकत नाही. संसार सोडून वनात न जाता संसारात राहूनच जिद्धेला हरिनामाचा छंद अधिकाधिक लावावा. 'भगवन्नामस्मरण हे सर्व साधनात श्रेष्ठ आहे म्हणून हेच एक साधन करा' असे हात उभारून सर्व वेदशास्त्रे गर्जनापूर्वक डांगोरा पिटत आहेत. श्रीज्ञानेश्वरमहाराज म्हणतात की, भगवान् व्यासांनी पांडवांना भगवत्प्राप्तीच्या ज्या स्वानुभवाच्या खुणा सांगितल्या त्या खुणांनुसार पांडवांनी भगवत्प्राप्ती करून घेतली व भगवंतास सर्वस्वी आपलेसे करून घेतले.

२ : ११

चहू वेदीं जाण षट्शस्त्रीं कारण । अठराहि पुराणें हरीसी गाती ॥१॥ मंथुनी नवनीता तैसें घे अनंता । वायां व्यर्थ कथा सांडी मार्ग ॥२॥ एक हरि आत्मा जीव

शिव सम । वायां तूं दुर्गम न घाली मन ॥३॥ ज्ञानदेवा पाठ हरि हा वैकुंठ । भरला घनदाट हरि दिसे ॥४॥

प्रतिज्ञा :- वेदशास्त्रनिर्णय व नाममहिमा.

अर्थ :- चारी वेदातील जाण म्हणजे ज्ञान श्रीहरीचेच आहे. सहा शास्त्रांनी ठरविलेले जगाचे कारण श्रीहरीच होय. अठरा पुराणांनी हरीचेच वर्णन केले आहे. ज्याप्रमाणे दह्याचे मंथन करून नवनीत घेतले जाते, त्याप्रमाणे जगाचे मंथन करून तूं श्रीहरीला घे. नामस्मरणावाचून व्यर्थ कथालाप व नामस्मरणावाचून व्यर्थ मार्ग यांचा त्याग कर. श्रीहरी व आत्मा एक आहेत. तो श्रीहरी जीव व शिव यात व्यापून आहे. हरिनामावाचून योगादि मार्ग अवघड व कष्टदायक आहेत म्हणून ते व्यर्थ आहेत. त्यात तूं चित्त देऊ नकोस. तर मग काय कर? हरि हरि म्हण. श्रीज्ञानेश्वरमहाराज म्हणतात, 'हरि हरि म्हणणे' हाच माझा नित्याचा पाठ आहे. हरिनामस्मरण हेच माझे वैकुंठ होय किंवा हरिनाम हाच माझा वैकुंठ परमात्मा होय. तो परमात्मा श्रीहरि मला सर्वत्र घनदाट भरलेला दिसतो.

३ : ६

त्रिगुण असार निर्गुण हें सार । सारासार विचार हरिपाठ ॥१॥ सगुण निर्गुण गुणाचे अवगुण । हरिविणे मन व्यर्थ जाय ॥२॥ अव्यक्त निराकार नाही ज्या आकार । जेथोनि चराचर त्यासी भजे ॥३॥ ज्ञानदेवा ध्यानीं रामकृष्ण मनीं । अनंत जन्मानी पुण्य होय ॥४॥

प्रतिज्ञा :- सगुण-निर्गुण-वादनिषेध व नाममहिमा.

अर्थ :- त्रिगुणात्मक सगुण हे उपाधियुक्त आहे आणि निर्गुण हे उपाधिरहित आहे. हरिपाठ हा सार व असार यांचा विचार होय. सगुण व निर्गुण हे दोन्ही गुणांचे- संबंधाचे प्रकार आहेत. म्हणून सगुण श्रीहरिवाचून सगुण-निर्गुणाच्या वादात मन घालू नकोस. तो वाद व्यर्थ आहे. जो इंद्रियातीत आहे व निराकार आहे, ज्याला आकार नाही, जेथून सर्व चराचराची उत्पत्ती होते त्याचे भजन कर. श्रीज्ञानेश्वरमहाराज म्हणतात, "माझ्या अंतःकरणात रामकृष्णाचे अखंड नामस्मरण असून ध्यानामध्ये अखंड त्याचे रूप असते. नामधारक हे मागील पुढील अनंत जन्मी शुद्ध पुण्यवानच असतात.

४ : ३

भावेविण भक्ति भक्तिविणें मुक्ति । बळेविण शक्ति बोलूं नये ॥१॥ कैसेनि दैवत प्रसन्न त्वरित । उगा राहे निवांत शिणसी वायां ॥२॥ सायास करीसी प्रपंच दिननिशीं । हरीसी न भजसी कवण्या गुणे ॥३॥ ज्ञानदेव म्हणे हरिजप करणे । तुटेल धरणे प्रपंचाचे ॥४॥

प्रतिज्ञा :- इतर साधनांचा निषेध.

अर्थ :- भावावाचून भक्ति बोलणे व्यर्थ आहे व भक्तिवाचून मुक्त झालो म्हणणेही व्यर्थ आहे. बळ नसताना माझ्यात शक्ती आहे म्हणणे व्यर्थ आहे. देवता कशा प्रसन्न होतील म्हणून, अरे बाबा! तूं उगीच शिणतोस. त्यापेक्षा स्वस्थ राहून हरिस्मरण कर. संसारात रात्रंदिवस कष्ट करतोस, पण हरीचे नामस्मरण मात्र करीत नाहीस ते कशाच्या भरवंशावर! श्रीज्ञानेश्वरमहाराज म्हणतात- हरिनामाचा जप केला असतांच प्रपंचाचे धरणे उठणार आहे, एरव्ही नाही.

५ : २

योग-याग-विधी येणें नोहे सिद्धि । वांयाचि उपाधि दंभ धर्म ॥१॥ भावेविण देव न तुटे संदेह । गुरुविणें अनुभव कैसा कळे ॥२॥ तपेविण दैवत दिधल्याविण प्राप्त । गुजेविण हित कोण सांगे ॥३॥ ज्ञानदेव सांगे दृष्टान्ताची मात । साधूचे सांगात तरणोपाय ॥४॥

प्रतिज्ञा :- इतर साधनांचा निषेध.

अर्थ - योगयागविधी यांच्या योगाने सिद्धी प्राप्त होत नाही. हे सर्व धर्म दंभरूप आहेत, म्हणून व्यर्थ उपाधि होत. श्रीहरीची सत्ता कळल्यावाचून श्रीहरीची प्राप्ती नाही व संशयाची निवृत्ती होत नाही. सद्गुरुवाचून अनुभव कसा येईल? कारण तप केल्यावाचून जसा देव प्रसन्न होत नाही किंवा धनादिकांचे अर्पण केल्यावाचून आपल्याला जसे दानाचे फळ मिळत नाही, तसेच निःसीम प्रेमावाचून गुज म्हणजे एकांतात सांगितले जाणारे गुह्य कोणी सांगत नाही व गुह्यावाचून हित नाही. श्रीज्ञानेश्वरमहाराज म्हणतात, दृष्टान्ताची किंवा स्वानुभवाची मुख्य गुह्य गोष्ट अशी आहे की, 'साधूच्या

संगतीवाचून तरणोपाय नाही.'

६ : १४

साधुबोध झाला नुरोनिया ठेला । ठायींच मुराला अनुभवे ॥१॥ कापुराची वाती उजळली ज्योति । ठायींच समाप्ति झाली जैसी ॥२॥ मोक्षरेखें आला भाग्यें विनटला । साधूचा अंकिला हरिभक्त ॥३॥ ज्ञानदेवा गोडी संगती सज्जनी । हरि दिसे जनी वनी आत्मतत्त्वी ॥४॥

प्रतिज्ञा :- सत्संगाचा महिमा, संकेत दृष्टी आणि स्वलोप.

अर्थ - साधूच्या मुखाने आत्मबोध प्राप्त झाला असता जीव अहंकारशून्य होतो आणि आत्मानुभवाने आपल्या अधिष्ठानरूप आत्मस्वरूपाशी समरस ऐक्य पावतो. ज्याप्रमाणे कापूर उजळला असता ज्योती उत्पन्न होते व कापूर जळून गेल्यावर ती ज्योती शेवटी तेथेच नाहीशी होते; त्याप्रमाणे साधूच्या उपदेशाने जो आत्मानुभव येतो त्या अनुभवाने जीवही तेथे आत्मस्वरूपाचे ठिकाणीच समाप्त होतो व पूर्णविराम पावतो. मोक्ष पायातळी आल्यानंतर तो हरिभक्त नामधारक साधूचा मुद्रांकित होऊन अत्यंत निरहंकाररूप परमभाग्याने संपन्न होऊन सर्वत्र अत्यंत नम्र होतो. श्रीज्ञानेश्वरमहाराज म्हणतात की, मला संतांचे संगतीतच अवीट गोडी वाटते; कारण संतसंगतीनेच मला जनी म्हणजे सचेतन पदार्थात, वनी म्हणजे जड पदार्थात आणि आत्मतत्त्वी म्हणजे जीवांत सगुण श्रीहरीच भरलेला दिसू लागला.

७ : ७

पर्वताप्रमाणें पातक करणे । वज्रलेप होणें अभक्तांसी ॥१॥ नाही ज्यासी भक्ति ते पतित अभक्त । हरीसी न भजत दैवहत ॥२॥ अनंत वाचाळ बरळती बरळा त्या कैचा दयाळ न पवे हरी ॥३॥ ज्ञानदेवा प्रमाण आत्मा हा निधान । सर्वाघटी पूर्ण एक नांदे ॥४॥

प्रतिज्ञा :- नाममहिमा व इतर शब्दवादाचा निषेध.

अर्थ - अभक्ताकडून पर्वतप्राय पापे घडतात. आणि ती वज्रलेपही होतात. ज्यांना श्रीहरीची भक्ती नाही ते पतित होत व त्यांनाच अभक्त म्हटले जाते. असे श्रीहरीची नामस्मरणादी भक्ती न करणारे पुरुष खरोखर दुर्देवी

समजावेत. जे श्रीहरीच्या भक्तिवाचून नुसत्या वेदान्ताची बडबड करितात अशा वाचाळांना, परमेश्वर दयाळू असला तरी कधी प्राप्त होत नाही. श्रीज्ञानेश्वरमहाराज म्हणतात, आत्मा हा स्वयंप्रमाणस्वरूप आहे व हा माझे सर्वस्व धन आहे. तो माझ्या हृदयात व सर्वांच्या हृदयात पूर्णत्वाने व एकत्वाने वास करितो.

८ : ८

संतांचे संगती मनोमार्गगती । आकळावा श्रीपती येणें पंथें ॥१॥ रामकृष्णवाचा भाव हा जीवाचा । आत्मा जो शिवाचा रामजप ॥२॥ एकतत्त्वी नाम साधिती साधन । द्वैताचे बंधन न बाधी त्या ॥३॥ नामामृतगोडी वैष्णवां लाधली । योगियां साधिली जीवनकळा ॥४॥ सत्वर उच्चार प्रह्लादी बिबला । उद्धवा लाधला कृष्णदाता ॥५॥ ज्ञानदेव म्हणे नाम हे सुलभ । सर्वत्र दुर्लभ विरळा जाणे ॥६॥
प्रतिज्ञा :- सत्संगमहिमा व नाममहिमा.

अर्थ - संतांचे संगतीत राहून नाथसंप्रदायातील लययोगाचे अथवा मानसिक सगुण ध्यानयोगाचे द्वारे श्रीहरीला प्राप्त करून घेतले पाहिजे. वाचेने प्रेमपूर्वक श्रीहरीच्या रामकृष्णादी नामाचा जप करणे हेच जीवाचे मूळ स्वरूप किंवा शुद्ध स्वरूप आहे आणि रामनामाचा जप हा तर शिवाचा आत्मा आहे. एकतत्त्वस्वरूप श्रीहरीचे ठिकाणी स्फुरणाऱ्या नामाचे साधन ज्याने साधले त्याला द्वैताचे बंधन राहत नाही. श्रीहरीच्या नामामृताची अवीट गोडी सगुणोपासक वैष्णवांनाच असते. योग्यांना हा अनुभव येणे शक्य नाही. योग्यांना पुष्कळ दिवस जिवंत राहण्याची कला मात्र साधते. प्रह्लादाचे ठिकाणी बाळपणीच नारदांनी केलेला नामस्मरणाचा उपदेश दृढ श्रद्धेमुळे पूर्णपणे ठसला आणि उद्धवाला साक्षात् श्रीकृष्णभगवान् उपदेशदाते झाले. श्रीज्ञानेश्वरमहाराज म्हणतात, हरिनाम हे भगवत्प्राप्तीचे अत्यंत सुलभ व अत्यंत श्रेष्ठ असे साधन आहे व इतर साधनाने हरिप्राप्ती अत्यंत कठीण आहे, हे जाणणारा विरळा असतो.

९ : ४

विष्णुविणें जप व्यर्थ त्याचें ज्ञान । रामकृष्णीं मन नाही ज्याचे ॥१॥ उपजोनी करंटा नेणे अद्वय वाटा । रामकृष्णी पैटा कैसा होय ॥२॥ द्वैताची झाडणी

गुरुविण ज्ञान । त्या कैचे कीर्तन घडे नामी ॥३॥ ज्ञानदेव म्हणे सगुण हे ध्यान । नामपाठ मौन प्रपंचाचे ॥४॥

प्रतिज्ञा :- इतर साधनांचा निषेध

अर्थ - भगवान् श्रीरामकृष्णाचे ठिकाणी ज्याचे प्रेम नाही म्हणून जो विष्णुवाचून इतर देवतांच्या नामाचा जप करितो, त्याचा जप व त्याचे ज्ञान व्यर्थ आहे. जन्मास येऊन ज्यांनी अद्वैतमार्ग किंवा अद्वितीय व सोपा असा हरिनामस्मरणाचा मार्ग ग्रहण केला नाही त्याला करंटा म्हणजे दुर्भागी म्हणावे. दुर्भागी पुरुषच जन्मास येऊन हरिनामस्मरणाचा एक अती उत्तम अद्वितीय व सोपा मार्ग जाणत नाही. अशा करंट्या पुरुषाचा रामकृष्णाचे ठिकाणी प्रवेश होत नाही. द्वैत प्रत्ययाचा नाश करण्याकरिता ज्यांनी श्रीगुरुपासून ज्ञान संपादन केले नाही. त्यांना हरिनाम संकीर्तन घडणे शक्य नाही. श्रीज्ञानेश्वर महाराज म्हणतात, ज्या हरिनामस्मरणाने ध्यान घडून सर्व प्रपंचाचा विसर पडून तो प्रपंचाचा भास मावळतो त्या श्रीहरीचे ध्यान सगुण आहे.

१० : १०

त्रिवेणीसंगमी नाना तीर्थे भ्रमी । चित्त नाही नामीं तरी ते व्यर्थ ॥१॥ नामासी विन्मुख तो नर पापिया । हरीविणे धांवया न पवे कोणी ॥ पुराणप्रसिद्ध बोलिले वाल्मिक । नामे तिन्ही लोक उद्धरती ॥३॥ ज्ञानदेव म्हणे नाम जपे हरीचे । परंपरा त्याचे कुळ शुद्ध ॥४॥

प्रतिज्ञा :- नामस्मरण प्रमाण व इतर साधन अप्रमाण.

अर्थ - त्रिवेणीसंगमादी नाना तीर्थांचे ठिकाणी भ्रमण केले पण श्रीहरीचे नामस्मरणाविषयी जर चित्तात प्रेमभाव नसला तर ते तीर्थाटण व्यर्थच आहे. जो हरिनामाचे ठिकाणी विन्मुख आहे तो पापाचा पुतळा समजावा. अशा पापात्म्याचा उद्धार करण्यास हरिवाचून कोणीच समर्थ नाही. हरिनामस्मरणाने सर्वपापमुक्त होऊन कृतार्थ झालेले असे पुराणप्रसिद्ध वाल्मिक ऋषि म्हणतात की, हरिनामाने तिन्ही लोकांचा उद्धार होतो. श्रीज्ञानेश्वरमहाराज म्हणतात, जो कोणी श्रीहरीचे नामस्मरण करितो त्याचे कुळ पिढ्यान्पिढ्या शुद्ध होते.

११ : ५

हरिउच्चारणीं अनंत पापराशी । जातील लयासी क्षणमात्रे ॥१॥ तृण अग्नि मेळें
समरस झालें । तैसें नामें केलें जपतां हरी ॥२॥ हरि उच्चारणीं मंत्र हा अगाधा
। पळे भूतबाधा भेणे याचे ॥३॥ ज्ञानदेव म्हणे हरि माझा समर्थ । न करवे अर्थ
उपनिषदां ॥४॥

प्रतिज्ञा :- नाममहिमा व वेदाची कुंटित गती.

अर्थ - श्रीहरीच्या नामाचा उच्चार केल्याबरोबर अनंत पापांच्या राशी एका
क्षणात नाश पावतात. ज्याप्रमाणे अग्नीच्या संगतीने गवत जळून त्याचे
नांवही उरत नाही, त्याप्रमाणे हरिनामाच्या जपाने क्षणात सर्व पापांची होळी
होते. नुसता हरिनामाचा उच्चार करणे हा एवढा प्रभावी मंत्र आहे की
उच्चार करतांक्षणीच त्याच्या भयाने सर्व भूतबाधा नाहीशी होते.
श्रीज्ञानेश्वरमहाराज म्हणतात की, माझा श्रीहरि असा अलौकिक सामर्थ्यावान्
आहे की, त्याचे सामर्थ्य व स्वरूपस्थिती उपनिषदांनाही अतर्क्य
आहे.

१२ : १५

तीर्थ व्रत नेम भावेविण सिद्धि । वायाचि उपाधि करिसी जना ॥१॥ भावबळे
आकळे येहवी नाकळे। करतळीं आंवळे तैसा हरी ॥२॥ पारियाचा रवा घेता
भूमीवरी । यत्न परोपरी साधन तैसें ॥३॥ ज्ञानदेव म्हणे निवृत्ति निर्गुण । दिधलें
संपूर्ण माझे हातीं ॥४॥

**प्रतिज्ञा :- हरिनामविषयी मानसिक साधन व इतर बाह्य साधनांचा भक्तीत
अनुपयोग. सद्गुरु गुणातीत, गुरुकृपेचे आभार.**

अर्थ - साधने दोन प्रकारची आहेत. एक हरिनाम अंतरंग साधन मुख्य
प्रधान असून हरिनामाशिवाय सर्व बहिरंग साधने गौण आहेत. अंतःकरणात
सगुणप्रेमभक्ती नसता वरकांती पुष्कळ तीर्थयात्रा, व्रतवैकल्ये, तसेच अनेक
नियम यांचे जरी आचरण केले व सिद्धी मिळविली तरी ती सर्व उपाधीच
ठरते. अंतःकरणात आत्मज्ञान व बाहेर सगुण भगवंताचे प्रेम ह्या दोनच
साधनांनी साधक पूर्णत्वाला पोहोचतो. भावावाचून तीर्थव्रतनेम इत्यादी साधनाने

परमानंदरूप सगुण श्रीहरीची प्राप्ती ही सिद्धी होत नाही. म्हणून भावावाचून
तीर्थव्रते इत्यादी साधनांचे अनुष्ठान व्यर्थच उपाधी आहे. भावानेच हातांतील
आवळ्याप्रमाणे भगवंताचे आकलन होऊ शकते. दुसऱ्या कशानेही होत नाही.
पाऱ्याचा कण भूमीवर पडला व तो उचलून घेण्याची आपण खटपट केली
तर जितका प्रयत्न करावा तितके त्या रव्याचे आणखी बारीक कण होत
जातात पण कण काही हाती येत नाहीत. सर्व प्रयत्न व्यर्थ जातो. त्याप्रमाणे
मानसिक साधनावाचून कोणत्याही बाह्य साधनाने परमानंदरूप सगुण
भगवंताची प्राप्ती होत नाही. इतर सर्व साधनांची केवळ दगदग निरर्थक
होते. या मुद्याचा ऊहापोह माउलीनी ज्ञानेश्वरीत चांगला केला आहे. 'येथ
एक नवलावो । जो जो कीजे तरणोपावो । तो तो अपावो । होय ते ऐक
॥८२॥ एक स्वयंबुद्धीच्या बाही । रिगाले तयांची शुद्धिचि नाही । एक
जाणिवेच्या डोहीं । गर्वेचि गिळिलें ॥८३॥ एक वेदत्रयाचिया सांगडी ।
घेतल्या अहंभावाच्या धोंडी । ते मदमीनाच्या तोंडी । सगळेचि गेले ॥८४॥
एकी वयसेचे जाड बांधले । मग मन्मथाचिये कासे लागलें । ते विषयमगरी
सांडिले। चघळूनिया ॥८५॥ एकी यजनक्रियेची पेटी। बांधोनि घातली पोटी।
ते स्वर्गसुखाच्या कपाटी । शिरकोनि ठेले ॥९०॥ या सर्व ओव्यांचा भावार्थ
असा की, जो जो भगवत्प्राप्तीचा प्रयत्न होतो तो तो अहंकारानेच होत
असल्यामुळे अहंकार आहे तोपर्यंत भगवंताशी निर्विकल्प ऐक्य होत नाही
म्हणून श्री ज्ञानेश्वरमहाराज म्हणतात. "एथ एकचि लीला तरले । जे
सर्वभावे मज भजले । तया ऐलथडीच सरलें । मायाजळ ॥९७॥" ज्यांनी
आपले स्नेहसंबंध माझ्या ठिकाणी मानून मला संपूर्ण आपली अहंता, ममता
समर्पण केली त्यांना तरून जाण्याकरिता मायानदीच शिल्लक राहात नाही.
संपूर्ण मायानदीच आटते असा भाव. म्हणून नामसंकीर्तनावाचून इतर बाकीच्या
साधनांचा भक्तिमार्गात काडीमात्र देखील उपयोग नाही.

श्रीज्ञानेश्वरमहाराज म्हणतात की, माझे सद्गुरु श्रीनिवृत्तिनाथ निर्गुण
म्हणजे मायागुणरहित आहेत व त्यांनी संपूर्ण आपली स्वरूपस्थिती माझे
हाती दिली किंवा तेच संपूर्ण माझ्या हाती आले. मीहि त्यांच्या कृपेने
त्रिगुणमायारहित झालो.

१३ : १२

समाधि हरीची समसुखेंविण । न साधेल जाण द्वैतबुद्धि ॥१॥ बुद्धीचे वैभव आन नाही दुजे । एका केशवराजें सकळसिद्धि ॥२॥ ऋद्धि सिद्धि निधि अवधीच उपाधी । जंव त्या परमानंदी मन नाही ॥३॥ ज्ञानदेवा रम्य रमलें समाधान । हरीचें चिंतन सर्वकाळ ॥४॥

प्रतिज्ञा :- हरिरूप ऐक्यत्व फळ, इतर योगादी सिद्धींचा निषेध, भक्ताचे हरिरूपी समाधान.

सरळ अर्थ - जीवब्रह्मेक्यावाचून, श्रीहरीचे ठिकाणी जोपर्यंत द्वैतबुद्धी आहे तोपर्यंत समाधी साधणार नाही. बुद्धीने अखंड समाधीत असावे हेच खरे बुद्धीचे मोठेपण आहे, दुसरे नाही. पण एका श्रीहरीच्या नामस्मरणाने सर्व सिद्धी होते. ऋद्धि-सिद्धि-निधी वगैरे सर्व श्रीहरीच्या प्रेमावाचून उपाधी आहेत. श्रीज्ञानेश्वरमहाराज म्हणतात, सर्व काळ हरिचिंतनाने मला अत्यंत गोड समाधान प्राप्त झाले.

१४ : १६

नित्य सत्य मित हरिपाठ ज्यासी । कळिकाळ त्यासी नातळती ॥१॥ रामकृष्ण वाचा अनंतराशी तप । पापाचे कळप जळती पुढे ॥२॥ हरि हरि हरि मंत्र हा शिवाचा । म्हणती जे वाचा तया मोक्ष ॥३॥ ज्ञानदेवा पाठ नारायण नाम । पाविजे उत्तम निजस्थान ॥४॥

प्रतिज्ञा :- स्वोपदेश महिमा, नामधारकाची जीवन्मुक्ती, देवतांचे हृदयी विष्णुनामाची ख्याती, नामधारकाविषयी कालनिषेध, नामधारकास दोषांची बाधा नाही. नामाने सर्व साधन सिद्धी व नामधारकास आश्वासन.

अर्थ - जो कोणी रोज अंतःकरणापासून या हरिपाठाचे किंवा 'हरि हरि' या नामाचे रोज नियमाने प्रेमाने पठण करील त्याला कळिकाळाचा स्पर्श होणार नाही. रामकृष्ण हे नाम ज्याच्या वाणीवर अखंड आहे, त्याला अगणित तपाच्या राशी प्राप्त होतात व पापाचे कळप त्या नामापुढे भस्म होतात. भगवान् शिवही हरि हरि हा मंत्र जपतात. असा हा मंत्र जो कोणी वाचने उच्चारिल त्याला अत्यंत दुःखनिवृत्ती व परमानंद प्राप्तिरूप मोक्ष

प्राप्त होईल. श्रीज्ञानेश्वरमहाराज म्हणतात की नारायण नामाचा पाठ केल्याने मी उत्तम स्थानाला गेलो.

१५ : १०

एकनाम हरि द्वैत नाम दुरी । अद्वैत कुसरी विरळा जाणे ॥१॥ समबुद्धि घेता समान श्रीहरि । शमदमावरी हरि झाला ॥२॥ सर्वाघटी राम देहादेही एक । सूर्य प्रकाशक सहस्ररश्मी ॥३॥ ज्ञानदेवा चिती हरिपाठ नेमा । मागिलिया जन्मा मुक्त झालो ॥४॥

प्रतिज्ञा :- वैराग्य व संसाराचे मिथ्यात्व, समबुद्धीचे तात्पर्य सगुण ध्यानाने शमदमांची प्राप्ती, जीवेश्वर भिन्न ठेवून नाम घेणाऱ्याचा निषेध, अद्वैताचे अंतर महापुरुष जाणतो.

अर्थ - हरिनाम एक आहे व द्वैत नाम हे दूर आहे. नामाचे अद्वैतवर्म जाणणारा विरळा. नास्मरणानेच समबुद्धी प्राप्त होते व त्या समबुद्धीने परमात्मा सर्वत्र सम आहे असा अनुभव येतो व त्यायोगे शमदमादि साधतात. सर्व स्थावर जंगम प्राण्यांच्या ठिकाणी एक श्रीहरीच वास करितो. ज्याप्रमाणे सहस्ररश्मी सूर्य सर्व सृष्टीचा प्रकाशक आहे त्याप्रमाणे एक श्रीहरीच भरला आहे. श्रीज्ञानेश्वर महाराज म्हणतात की, माझ्या चित्तात एक हरिपाठाचाच नेम आहे व त्यामुळे मागील जन्मापासूनही मुक्त झालो.

१६ : १३

हरि नाम जपे तो नर दुर्लभ । वाचेसी सुलभ रामकृष्ण ॥१॥ रामकृष्णनामी उन्मनी साधिली । तयासी लाधली सकळ सिद्धी ॥२॥ सिद्धि बुद्धि धर्म हरिपाटीं आले । प्रपंची निमाले साधुसंगें ॥३॥ ज्ञानदेवा नाम रामकृष्णी ठसा । तेणें दशदिशा आत्माराम ॥४॥

प्रतिज्ञा :- नामस्मरणांत सर्व सिद्धींचा समन्वय.

अर्थ - वाणीनेच केवळ उच्चाराने लागणारे 'रामकृष्ण' हे श्रीहरीचे नाव अत्यंत सुलभ साधन होय पण तेवढेही करणारा दुर्लभ आहे. ज्यानी श्रीहरीच्या रामकृष्ण नामाचे ठिकाणी मनाचा लय केला त्याला सर्व सिद्धी प्राप्त होतात. सिद्धी, बुद्धी, धर्म हे सर्व हरिनामानेच साधतात व साधूच्या संगतीने प्रपंचात राहूनच पूर्ण मनाचा लय साधून श्रीहरीस्वरूप होऊन राहातात. श्रीज्ञानेश्वर

महाराज म्हणतात, माझे वाणीचे ठिकाणी हरिनाम व हृदयात रामकृष्णाचे रूप दृढ ठसले आहे. त्यामुळे मला दशदिशा आत्मारामस्वरूप झाल्या.

१७ : २०

हरिपाठकीर्ति मुखी जरी गाय । पवित्र तो होय देह त्याचा ॥१॥ तपाचें सामर्थ्य तें भिनलें अमूष । चिरंजीव कल्प कोटी नांदे ॥२॥ मातृ पितृ भ्राता सगोत्र अपार । चतुर्भुज नर होऊनि ठेले ॥३॥ ज्ञान गूढ गम्य ज्ञानदेवा लाधलें । निवृत्तीने दिधलें माझे हातीं ॥४॥

प्रतिज्ञा :- गुरुपदेश कीर्तीनेच सर्वसिद्धी, नामस्मरणाचे व गुरुपदेश-कीर्तीचे समान फल, गुरुमुखापासून नामस्मरण सफल, गीतोक्तिसमुद्धार, नामधारक प्रलयात नाश पावत नाही म्हणून तो अमर, नामधारकाचे आईबाप विष्णुरूप, सारूप्य मुक्तीत जीवाचा जीवपणा नाश पावत नाही, तृप्तीचे ढेंकर आणि सद्गुरुकृपेचे आभार.

अर्थ - जो कोणी आपल्या मुखाने हरिपाठाची किंवा हरिनामाची कीर्ति गाईल त्याचा देह त्या पुण्याने अत्यंत पवित्र होईल. नामस्मरणाच्या तपाचे पुण्य त्याच्या रोमारोमात अत्यंत भिन्न जाईल व तो त्यामुळे अनंत कल्प अमर होईल म्हणजे त्याचा नाश कधीच व्हायचा नाही. नामधारकाचे आई बाप, भाऊ, गोत्रज वगैरे असे किती तरी, चतुर्भुज विष्णुरूप होऊन राहतात. अत्यंत गूढ व गूढपणेच गम्य होणारे हे ज्ञान श्रीसद्गुरु निवृत्तिनाथाने माझ्या हाती दिले. म्हणूनच ते मला प्राप्त झाले असे श्रीज्ञानेश्वर महाराज म्हणतात.

१८ : १९

हरिवंश पुराण हरिनाम कीर्तन । हरिविण सौजन्य नेणे काही ॥१॥ त्या नरा लाधलें वैकुंठ जोडलें । सकळ घडलें तीर्थाटन ॥२॥ मनोमार्गी गेला तो येथें मुकला । हरिपाठीं स्थिरावला तोचि धन्य ॥३॥ ज्ञानदेवा गोडी हरिनामाची जोडी । रामकृष्णी आवडी सर्वकाळ ॥४॥

प्रतिज्ञा :- पुराणाचा अंगीकार व नामास त्याचे प्रामाण्य, नाम घेणारास वर्णाश्रम चुकल्याची बाधा नाही, नामधारकास भूमीवरच वैकुंठ, स्वोपदेशी स्थिरता करण्याची आज्ञा, नामावाचून ध्यानाचा निषेध.

अर्थ - पुराण ग्रंथात श्रीहरीची वंशावळी वगैरे व श्रीहरीच्या लीला यांचेच प्राधान्याने वर्णन असल्यामुळे (१) पुराणांचे श्रवण, (२) हरिनामाचे व हरिच्या गुणानुवादाचे कीर्तन आणि (३) श्रीहरीवाचून काहीच गोड न वाटणे. या तीन गोष्टी ज्याने साधल्या त्या पुरुषाला येथेच बसल्याजागी वैकुंठ लोकाची किंवा भगवंताची प्राप्ती झाली. त्याला सर्व तीर्थाटनांचे पुण्य प्राप्त झाले. आपल्या मनाच्या मार्गे जो गेला तो मात्र या परमार्थसुखाला आचवला. हरिनामाचे ठिकाणी जो स्थिर झाला तोच खरोखर धन्य होय,

श्रीज्ञानेश्वर महाराज म्हणतात, मला हरिनामाची जोडी लाभण्यातच सर्वस्वी गोडी वाटते व त्यामुळे सदा सर्वकाळ रामकृष्णी म्हणजे रामकृष्णाच्या नामरूपाची आवडी जडली. मी सदा वाचेने नाम घेतो व ध्यानाने रूप पहातो.

१९ : १८

वेदशास्त्र प्रमाण श्रुतीचे वचन । एक नारायण सार जप ॥१॥ जप तप कर्म क्रिया नेम धर्म । वाडगाचि श्रम व्यर्थ जाय ॥२॥ हरिपाठी गेले ते निवांतचि ठेले। भ्रमर गुंतले सुमन कळिके ॥३॥ ज्ञानदेवा मंत्र हरिनामाचे शास्त्र । यमे कुळगोत्र वर्जियेले ॥४॥

प्रतिज्ञा :- सनत्कुमार व नारद संवादाचे अभिनंदन, नामास वेदशास्त्र प्रमाण, शाक्तादि काम्यमंत्रजपनिषेध, अज्ञानपूर्वक नीतिशास्त्र-धर्मशास्त्र-मीमांसादि शास्त्रांचा निषेध, नामधारकाचे कुळास यम भितो.

अर्थ - एका भगवंताचे नामाचा अखंड जप करणे हेच सर्व साधनांचे सार असून याला वेदशास्त्र उपनिषदे यांचे प्रमाण आहे. जप, तप, कर्म, क्रिया, नेम, धर्म हे सर्व एका नामावाचून व्यर्थ आहेत. ज्याप्रमाणे फुलाच्या कळीत सापडलेला भ्रमर परत बाहेर येत नाही तेथेच प्रेमाने गुंतून पडतो, त्याप्रमाणे हरिनामस्मरण हेच एक साधन करण्याचा ज्यांनी निश्चय केला ते श्रीहरीचे ठिकाणी प्रेमाने इतके ऐक्य पावतात की, पुनः श्रीहरीहून भिन्न होत नाहीत. श्रीज्ञानेश्वर महाराज म्हणतात की, हरिनामाचे मंत्रशास्त्र एवढे प्रभावी आहे की, यमधर्म नामधारकाच्या कुळास व गोत्रास स्पर्श करीत नाही, त्यांना भितो.

२० : १

नामसंकीर्तन वैष्णवांची जोडी । पापें अनंत कोडी गेली त्यांची ॥१॥ अनंत जन्मांचें तप एक नाम । सर्व मार्ग सुगम हरिपाठ ॥२॥ योग याग क्रिया धर्माधर्म माया । गेले ते विलया हरिपाठी ॥३॥ ज्ञानदेवीं यज्ञ योग क्रिया धर्म । हरिविणें नेम नाही दुजा ॥४॥

प्रतिज्ञा :- नामसाधनाचा उपक्रम

अर्थ - नामस्मरण व संकीर्तन ही वैष्णवांची जोडी होय. हरिनामस्मरणाने अनंत पातकांच्या पर्वतप्राय राशी भस्म होतात. अनंत जन्मांत केलेले तप म्हणजे एक हरिनाम होय. ते नाम सर्व मार्गापेक्षा सोपे आहे. योग, याग, क्रिया, धर्म, अधर्म ही सर्व माया आहे. हरिपाठांत सर्वांचा लय होतो. श्रीज्ञानेश्वर महाराज म्हणतात की, यज्ञ, योग, क्रिया, धर्म हे सर्व माझे एक हरिनामच आहे. हरिनामावाचून मला दुसरा नेम नाही.

२१ : २३

काळवेळ नाम उच्चारितां नाही । दोन्ही पक्ष पाही उद्धरती ॥१॥ रामकृष्णनाम सर्व दोषां हरण । जड जीवां तारण हरि एक ॥२॥ हरिनामसार जिह्वा या नामाची । उपमा त्या दैवाची कोण वाणी ॥३॥ ज्ञानदेवी सांग झाला हरिपाठ । पूर्वजां वैकुंठ मार्ग सोपा ॥४॥

प्रतिज्ञा :- नामस्मरणास काळनियमनिषेध, श्रोतृपक्षाचे व वक्तृपक्षाचे कल्याण. पाषाण, पशुपक्षादि श्रोतृपक्ष व ब्राह्मणादी मनुष्य जाती वक्तृपक्ष, तेच जड-जीव, या दोहोंचा उद्धार. माहात्म्य कळो न कळो नाम घेतच राहावे. भक्तीत पाषाणादिकापासून देवापर्यंत सर्व जीवांचा समान अधिकार, दुसऱ्यास उपदेश करताना आपलेही आई-बाप उद्धरतात. याची ऐतिह्य प्रमाणाने सिद्धी.

अर्थ - नामस्मरणास वेळ काळाचे बंधन नाही. नामस्मरण हे श्रोता व वक्ता या दोघांचा उद्धार करिते. रामकृष्ण नामाचा जप सर्व दोषांची होळी करणारा आहे. जड व जीव दोन्ही नामस्मरणाने तरतात. जिह्वेचे सर्व सार्थक हरिनाम हेच आहे. नामधारकाच्या भाग्याचे कोणालाही वर्णन करता येत नाही. श्रीज्ञानेश्वरमहाराज म्हणतात, हरिपाठ हा सर्व साधनसंपत्तीसह

श्रीहरीची प्राप्ती करून देणारा असून त्याच्या योगाने नामधारकाच्या पूर्वजांना मोक्षमार्ग किंवा वैकुंठमार्ग अत्यंत सोपा होतो.

२२ : २१

नित्य नेम नामीं ते प्राणी दुर्लभ । लक्ष्मीवल्लभ तयां जवळी ॥१॥ नारायण हरि नारायण हरि । भुक्तिमुक्ति चारी घरीं त्यांच्या ॥२॥ हरिविणे जन्म नर्कचि पै जाणा । यमाचा पाहुणा प्राणी होय ॥३॥ ज्ञानदेव पुसे निवृत्तीसी चाड । गगनाहूनि वाड नाम आहे ॥४॥

प्रतिज्ञा :- नामसाधन करण्याविषयी आज्ञा, नामधारकाचा रक्षक वासुदेव. हरीनामस्मरण न करणाऱ्यास जीवन्नरकप्राप्ती, नामधारकास ज्याप्रमाणे जीवन्मुक्ती व विदेहमुक्ती त्याप्रमाणे नाम न घेणाऱ्यास जीवन्नरक व मेल्यावरही नरक. सच्छिष्याचा श्रीगुरुस प्रश्न, नाम पंचभूतमय नसून व्यापक आहे, असे सद्गुरुचे उत्तर. आकाशाचे शब्दपण नामास लागू नाही.

अर्थ - भगवन्नामाच्या नित्य स्मरणाचा नियम ज्याला आहे असा पुरुष फार विरळा दिसतो. नित्य नामस्मरण करणाऱ्यापाशी लक्ष्मीवल्लभ भगवान् नित्य राहतो. त्याच्या मुखातून 'नारायण हरी नारायण हरी' असा नामजप सारखा चालला आहे अशा पुरुषाचे घरी चारी मुक्ती वास करितात व त्याला परमानंदाचाही लाभ होतो.

हरीचे नाम ज्याच्या मुखाला येत नाही, अशा पुरुषाला जीवंतपणी दुःख भोगावे लागते व मरणानंतरही तो यमलोकास जातो.

श्रीज्ञानेश्वरमहाराजांनी, सद्गुरु निवृत्तिनाथांना आपल्या मनातील नाममाहात्म्याविषयी प्रश्न विचारला तेव्हा सद्गुरु निवृत्तिनाथांनी सांगितले की, बाबा! "हरिनाम हे आकाशापेक्षाही मोठे आहे. नाममाहात्म्य अगाध व अतर्क्य आहे."

२३ : २२

सात पांच तीन दशकांचा मेळा । एकतर्त्वी कळा दावी हरि ॥१॥ तैसैं नव्हे नाम सर्वमार्गां वरिष्ठ । येथें कांहीं कष्ट न लगती ॥२॥ अजपा जपणें उलट प्राणाचा । येथेंही नामाचा निर्धार असे ॥३॥ ज्ञानदेवा जिणें नामेविण व्यर्थ । रामकृष्णी पंथ क्रमियेला ॥४॥

प्रतिज्ञा :- सर्व शास्त्रांत अधिष्ठानाची परोक्षता व नामात अपरोक्षता, ईश्वर कर्ता म्हणणाराकडे गौणत्व, निःसाधन नामसिद्धी, भक्तीचे असाध्यत्व, प्रणवादिनाम जपण्यापुरताच योगियांचा अर्धा अंगीकार, नाम सोडून योगियांना योग साधता येत नाही. वाणीने रामकृष्ण जपाचा घोष ही संप्रदायाची कर्तव्यता.

अर्थ - पंच प्राण व मनबुद्धी मिळून एकूण सात-पाच महाभूते, सत्त्व, रज, तम हे तीन गुण, दशक म्हणजे पांच ज्ञानेंद्रिये व पांच कर्मेन्द्रिये. ही पंचवीस तत्त्वे म्हणजे सर्व हा प्रपंच श्रीहरीच जो एकतत्त्व तोच आपल्या ठिकाणी झाला आहे, पण श्रीहरीचे नाम मात्र तसे नाही. ते सर्व मार्गापेक्षा वरिष्ठ आहे आणि तेथे सायासही काही लागत नाहीत. अजपा-जपांतही श्रीहरीचे नाम कल्पावे लागतेच. श्रीज्ञानेश्वरमहाराज म्हणतात, मला हरिनामावाचून एक क्षणभर देखील जगणे व्यर्थ वाटते व त्यायोगे मनाला असह्य दुःख होते; म्हणूनच सर्व गोष्टींचा सर्व बाजूने पूर्ण विचार करून अखेर शेवटी श्रीरामकृष्णादि भगवन्नामस्मरणाचा अचूक राजमार्ग धरून त्याप्रमाणे मी निर्धारित चालत आलो आहे.

२४ : २५

जप तप कर्म क्रिया नेम धर्म । सर्वाघटीं राम भाव शुद्ध ॥१॥ न सोडीरे हा भावो टाकीरे संदेहो । रामकृष्णीं टाहो नित्य फोडी ॥२॥ जाति वित्त गोत कुळ शीळ मात । भज कां त्वरित भावयुक्त ॥३॥ ज्ञानदेवा ध्यानीं रामकृष्ण मनीं । वैकुण्ठभुवनीं घर केलें ॥४॥

प्रतिज्ञा :- प्रेमात सर्व कर्मांचे तात्पर्य, नामस्मरणावाचून वर्णाश्रमाचा निषेध, प्रेमयुक्त नामस्मरण मुखी असता वैराग्याची व संसाराची समानता, नाम घेतले असता वर्णाश्रम सोडावाच असा आग्रह नाही. नामधारकाची वैकुण्ठात विष्णु आधीच व्यवस्था करून ठेवितो.

अर्थ - जप तप क्रिया नेम धर्म या सर्वांचा उद्देश - सर्वत्र श्रीहरी भरला आहे असा शुद्ध भाव होणे हाच आहे. म्हणून 'सर्वत्र एक श्रीहरीच' हा भाव किंवा अशी 'अद्वैतसत्ता' विसरू नये आणि विनाकारण संशय धरू नये. रामकृष्णाचे नामाचा अखंड घोष करावा. उच्च स्वराने त्याचा धांवा करावा. जाती, वित्त,

गोत, कुळ, शील ह्या काल्पनिक गोष्टी आहेत म्हणून आदराने भगवंताचे नामस्मरण करण्यास लवकर लाग. श्रीज्ञानेश्वरमहाराज म्हणतात, मी मनांत रामकृष्णाचे नाम व ध्यानात रामकृष्णाचे रूप साठविल्यामुळे, मी अखंड वैकुण्ठभुवनातच वस्ती केली आहे.

२५ : २७

जाणीव नेणीव भगवन्तीं नाही । हरि उच्चारणी पाही मोक्ष सदां ॥१॥ नारायण हरि उच्चार नामाचा । तेथें कळिकाळाचा रीघ नाही ॥२॥ तेथील प्रमाण नेणवे वेदांसी । तें जीव-जंतूसीं केवीं कळें ॥३॥ ज्ञानदेवा फळ नारायणपाट । सर्वत्र वैकुण्ठ केलें असें ॥४॥

प्रतिज्ञा :- संकेतदृष्टीचे स्वरूप, ज्ञान व अज्ञान यांचे खंडन, इतकेही होऊन हरिनाम चालूच असावे. उत्तरभक्तीचे स्वरूप. सर्व लोकांत वैकुण्ठ व्यापक आहे. ज्ञानेश्वर स्मरण.

अर्थ - श्रीहरीचे ठिकाणी जाणीव नेणीव दोन्ही नाही. म्हणून त्या श्रीहरीच्या नामस्मरणाने सदा मोक्ष मिळतो. 'नारायण-हरी' या नामाचा उच्चार जेथे होतो तेथे कळिकाळाचा मुळीच शिरकाव होत नाही. श्रीहरीच्या नामरूपांचा महिमा वेदांसच कळत नाही तेथे सामान्य माणसास काय कळणार? श्रीज्ञानेश्वरमहाराज म्हणतात, नारायण नामाच्या पाठाचे फळ म्हणजे अखंड नारायण-नामस्मरण हेच आहे. यामुळे वैकुण्ठ लोक सर्व लोकांत व्यापून आहे असा अनुभव येतो.

२६ : २४

एकतत्त्व नाम दृढ धरी मना । हरीसी करुणा येईल तुझी ॥१॥ तें नाम सोपें रे रामकृष्ण गोविंद । वाचेसी सद्गद जपा आधीं ॥२॥ नामापरतें तत्त्व नाही रे अन्यथा । वांया आणि का पंथा जासी झणीं ॥३॥ ज्ञानदेव मौन जपमाळ अंतरीं । धरुनी श्रीहरी जपे सदां ॥४॥

प्रतिज्ञा :- संकेत जाणून नामाची विशेषता, भगवंताचे दयाळुत्वगुणवर्णन, रामकृष्ण नामावाचून इतर साधने नकोत, कळकळीने नामाचा उपदेश, नामांत मनाची एकाग्रता. नाम हे तत्त्व इतर साऱ्या वृत्ती. लोकांस दुसऱ्या मार्गाने न जाऊ देण्याची सक्ती. भक्तेतर जनांशी भाषण-निषेध. नित्य नाम जपा मग माळ नसली तर नसो.

अर्थ - मना! नाम हे अद्वैततत्त्व आहे हे पक्के समज. अशा दृढ विश्वासाने नामस्मरण करशील तर खात्रीने तुझी श्रीहरीला दया येईल. ते नाम

म्हणजे 'रामकृष्ण गोविंद' हे होय आणि ते सोपेही आहे. पण इतर साधने सोडून सद्गद अंतःकरणाने मात्र जपत जा. नामाव्यतिरिक्त दुसरे निराळे तत्त्व नाही. नामस्मरणावाचून व्यर्थ दुसरा मार्ग धरू नकोस. श्रीज्ञानेश्वरमहाराज म्हणतात, मी मौन धारण करून अंतःकरणात श्रीहरीला धरून व मनाची माळ करून सदा नामस्मरण करीत असतो.

२७ : २६

सर्व सुख गोडी साही शास्त्रें निवडी । रिकामा अर्धघडी राहूं नको ॥१॥
लटिका व्यवहार सर्व हा संसार । वायां येरझार हरिवीण ॥२॥ नाम मंत्र जप
कोटी जाईल पाप । रामकृष्णी संकल्प धरुनि राहे ॥३॥ निजवृत्ति काढी सर्व
माया तोडी । इंद्रियां सबडी लपूं नको ॥४॥ तीर्थी व्रतीं भाव धरी रे करुणा ।
शांति दया पाहुणा हरी करी ॥५॥ ज्ञानदेवा प्रमाण निवृत्तिदेवीं ज्ञान । समाधि
संजीवन हरिपाठ ॥६॥

प्रतिज्ञा :- उपदेशाचे चुटके. जगात वागण्याची रीती. हरिनामावाचून वेदशास्त्र खोटे. जीवंत समाधी नामस्मरण.

अर्थ - सर्व शास्त्रांनी सुखगोडी एका हरिनामांत आहे असा अबाधित अंतिम निर्णय करून ठेविला आहे. म्हणून हरिनामावाचून एक क्षण देखील रिकामा राहू नकोस. सर्व संसार खोटा आहे. हरिनामावाचून संसाराची येरझार चुकणार नाही. हरिनाम मंत्रजपाने अनंतकोटी पापे जळून जातील. म्हणून हरिनामाचे ठिकाणीच दृढ संकल्प करून राहा. संसारातून आपली वृत्ती काढ, सर्व आसक्ती सोड व इंद्रियांच्या संधीत लपू नकोस. तीर्थ व व्रते यांचे ठिकाणी भाव ठेव व श्रीहरीला शांती-दया इत्यादी वृत्तींचा पाहुणा कर.

श्रीज्ञानेश्वरमहाराज म्हणतात, मला श्रीनिवृत्तिनाथांचे ज्ञानच निःसंदेह प्रमाण आहे. हरिपाठ हा जीवंत समाधी होय.

२८ : २८

अभंग हरिपाठ असती अट्टावीस । रचिले विश्वासें ज्ञानदेवें ॥१॥ नित्य पाठ करी
इंद्रायणी तीरी। होय अधिकारी सर्वथा तो ॥२॥ असावे स्वस्थ चित्त एकाग्री मन
। उल्हासें करून स्मरण जीवीं ॥३॥ अंतकाळी तैसा संकटाचे वेळी । हरि त्या
सांभाळी अंतर्बाह्य ॥४॥ संत सज्जनांनी घेतली प्रचीती । आळशी मंदमती केंवि
तरे ॥५॥ श्रीगुरु निवृत्ति वचन प्रेमळ । तोषला तात्काळ ज्ञानदेव ॥६॥

प्रतिज्ञा :- नामाची गुरुगम्यता, गुरुमुखापासून नामप्राप्तीचा संतोष इतरत्र नाही. हरिपाठ साधन करण्याचा क्रम, श्रीगुरुप्रसन्नता, गुरुमुखापासून

नामप्राप्ती झाली असता प्रेम एकदम उत्पन्न होते. आळंदीस राहण्याची आज्ञा. माझा उपदेश ग्रहण करणारास हरी निश्चयाने रक्षील असे श्रीज्ञानेश्वर महाराजांचे म्हणणे. अंतर प्रेमरूप व बाहेर सगुणरूप हरीची स्थापकता, हरिपाठाची फलश्रुती. अभंगांची संख्या, स्वतःचा विश्वास, शिष्याला उद्देशून आळशी होऊं नको म्हणण्याची प्रवृत्ती म्हणून प्रश्न, श्रीज्ञानेश्वर महाराजांचा संतोष, श्रीगुरु निवृत्तिनाथ यांची कीर्ती.

अर्थ - हरिपाठाचे अभंग अट्टावीस आहेत व श्रीज्ञानेश्वरमहाराज म्हणतात की, ते मी विश्वासाने रचिले आहेत.

आळंदीला राहून इंद्रायणीचे काठी जो कोणी नित्य पाठ करील तो सर्वथा अधिकारी होईल. स्वस्थचित्त करून व एकाग्र मन करून अत्यंत उत्साहसवृत्तीने अंतःकरणात नामस्मरण करावे.

संकटकाळी व मरणाचे वेळी श्रीहरी त्याचे आतबाहेर संरक्षण करील. संतांनी माझ्या म्हणण्याचा अनुभव घेतला आहे.

शिष्याने, सांगितल्याप्रमाणे नामस्मरण करण्याला आळस करू नये, व त्याने आळस सोडून हरिनामस्मरण करावे हे शिष्याचे मनावर बिंबवण्याकरिता श्रीज्ञानेश्वरमहाराज म्हणतात की,

नामस्मरणाचे ठिकाणी आळस करून नामस्मरण न करणारा मंदमती कसा बरे तरेल? नामस्मरणासारखी सोपी गोष्टही जो आळसाने करू शकत नाही त्या अभागी आळशी पुरुषाचा तरणोपायच नाही असा भाव.

श्रीज्ञानेश्वरमहाराज म्हणतात की, श्रीगुरुनिवृत्तिनाथांनी माझ्या मुखावाटे आपल्या नामाची महती किंवा कीर्ती आणि हरिपाठाची फलश्रुति जी वदविली ती ऐकून मी फार संतुष्ट झालो मला फार समाधान वाटले. श्रीसद्गुरुनिवृत्तिनाथांची कीर्ती अशी थोर आहे.

२९

कोणाचे हे घर देह हा कोणाचा । आत्माराम त्याचा तोचि जाणे ॥१॥ मी तूं
हा विचार विवेके शोधावा। गोविंदा माधवा याच देहीं ॥२॥ ध्येय ध्याता ध्यान
त्रिपुटी वेगळा । सहस्रदळी उगवला सूर्य जैसा ॥३॥ ज्ञानदेव म्हणे नयनाची
ज्योती । या नांवेरुपें ती तुम्ही जाणा ॥४॥

(मधुराद्वैताचार्य श्रीगुलाबरावमहाराजांच्या संप्रदायात हा एकोणतीसावा अभंग शेवटी म्हणण्याची पूर्वपरंपरा आहे)